

QARABAĞDA HERONTOLOJİ TƏDQIQATLAR: MÖVCUD VƏZİYYƏT VƏ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

**Ulduz Həşimova^{1*}, Sevinc Hüseynova¹, Yeganə Bayramova¹, Azadə Ələkbərova², Natavan
Kərəmova¹, Çingiz Qasımov¹, Fərhad Rüstəmov¹**

¹*AMEA-nın akademik Abdulla Qarayev adına Fiziologiya İnstitutu*

²*Azərbaycan Tibb Universiteti*

Uzunömürlülər diyarı kimi tanınan Azərbaycanda mütəxəssislər tərəfindən qocalmanın fizioloji, biokimyəvi və molekulyar-genetik mexanizmlərinin tədqiqi, müasir beynəlxalq praktikaya əsaslanan fundamental tibbi-bioloji tədqiqatların aparılması üçün unikal imkanlar olduğundan ölkəmiz daim qocalmanın müxtəlif aspektlərini araşdıraraq tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olmuşdur. Azərbaycanda ilk kompleks herontoloji tədqiqatlar 1981-1989-cu illərdə "Yüksək uzunömürlülük indeksi ilə fərqlənən xalqların və etnik qrupların kompleks bioloji-antropoloji və sosial-etnoqrafik tədqiqi" Sovet-Amerika beynəlxalq tədqiqat proqramı çərçivəsində həyata keçirilmişdir. Bu tədqiqatların nəticələri aktiv qocalığın təmin edilməsində genetik və mühit faktorlarının, cəmiyyətin rıqah-ailə strukturunun xüsusiyyətlərinin, həyat tərzinin, qidalanma rejiminin və digər bioloji-sosial faktorların roluna dair mövcud biliklər bazasını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirməyə imkan yaratmışdır. Demografik araşdırmalar göstərmişdir ki, ölkə üzrə ən yüksək uzunömürlülük indeksi, o cümlədən fərdi uzunömürlülük rekordu Qarabağda müşahidə olunur.

2015-ci ildən başlayaraq, Azərbaycanda herontoloji tədqiqatlar ölkə ərazisində xüsusi multi-dissiplinar elmi layihə çərçivəsində yenidən bərpa edilmişdir. Layihənin tərkib hissəsi kimi, əhalinin 2016-cı ildə siyahıya alınmasına dair rəsmi statistik məlumatlar əsasında bütün inzibati rayonlar üzrə uzunömürlülük indeksləri hesablanmış və ölkə üzrə uzunömürlülüğün coğrafiyası araşdırılmışdır. Araşdırmalar göstərir ki, ölkədə uzunömürlülük populyasiya fenomeni kimi ayrı-ayrı rayonlarda müxtəlif səviyyələrdə müşahidə olunur və rayonlararası fərqlər kifayət dərəcədə qabarıq olaraq 3,4-53,8% kimi geniş bir diapazonda dəyişir. Sovet dövründə aparılmış tədqiqatlarda olduğu kimi, ən yüksək uzunömürlülük indeksləri Qarabağın bəzi rayonlarında, xüsusilə Şusada və Xocavənddə müşahidə edilir. Qeyd olunmalıdır ki, 2016-cı ildə ölkədə əhalinin siyahıya alınması zamanı Qarabağ əhalisi məlum səbəblərə görə, öz tarixi torpaqlarında deyil, işğaldan sonra məskunlaşdıqları yerlərdə qeydə alınmışlar. Tərəfimizdən aparılan araşdırmalar göstərir ki, uzun müddət köçkün həyatı yaşayan qarabağlılar öz təbii potensialını əhəmiyyətli dərəcədə qoruyub saxlaya bilmişlər. Qarabağdan olan məcburi köçkün uzunömürlülərdə mərkəzi sinir sisteminin funksional fəallıq səviyyəsinin tədqiqi də onların fərqli ekoloji şəraitdə yaşadıqlarına baxmayaraq, güclü adaptiv potensiala malik olduqlarından xəbər verir. Başqa sözlə, həmin rayonların əhalisi yaşayış yerini və məişət şəraitini dəyişdiyi 30 ilə yaxın bir müddətdə belə uzunömürlülük potensialını itirməmişdir. Bu fenomenin mexanizmləri haqqında müxtəlif mülahizələr irəli sürmək olar, lakin şübhəsiz ki, bu, yaşama müddətinin həddinin kodlaşdırılmasında genetik amillərin rolunu bir daha vurğulayır.

Ümümlilikdə, Qarabağda uzunömürlülüğün tarixi-regional xarakterli olduğu da nəzərə alınmaqla, demək olar ki, uzunömürlülüğün populyasiya səviyyəsində təmsil olunduğu rayonlarda bu fenomeni təmin edən mexanizmlər, yaşla əlaqədar yaranan somatik və psixoloji problemləri ləngidən bilən, fizioloji qocalmanı "dəstəkləyən", tarixən formalaşan bir genomun mövcudluğu ilə bağlıdır. Bu baxımdan, ölkənin ən yüksək uzunömürlülük indeksi ilə bağlı bölgəsi olan Qarabağda geniş miqyaslı genetik-populyasiya tədqiqatlarının aparılması qocalmanın əsasında duran fizioloji və genetik-molekulyar mexanizmlərin üzə çıxarılmasına böyük töhfə verə bilər.